

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Hanny Zaleśkiewicz

pt. „Psychospołeczne i środowiskowe determinanty spożywania alternatywnych źródeł białka.”

Niniejsza recenzja została sporządzona w związku z powołaniem mnie przez Radę Naukową Instytutu Psychologii Uniwersytetu SWPS na recenzenta w postępowaniu w sprawie nadania mgr Hannie Zaleśkiewicz stopnia doktora. Ocenę rozprawy doktorskiej pt. „Psychospołeczne i środowiskowe determinanty spożywania alternatywnych źródeł białka” przeprowadzono z uwzględnieniem wymagań określonych w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Przedstawiona rozprawa ma formę cyklu czterech powiązanych tematycznie publikacji naukowych, uzupełnionych autorskim tekstem wprowadzającym i podsumowującym.

Przedmiotem rozprawy są uwarunkowania spożywania alternatywnych źródeł białka, rozpatrywane na kilku poziomach: indywidualnym i psychospołecznym, środowiskowym, geograficznym oraz systemowym. Temat ten jest aktualny i ważny zarówno z naukowego, jak i społecznego punktu widzenia. Zmiana wzorców żywieniowych, ograniczenie udziału tradycyjnych źródeł białka zwierzęcego oraz zwiększenie konsumpcji produktów alternatywnych pozostają istotnymi wyzwaniami dla zdrowia publicznego, ochrony środowiska i funkcjonowania współczesnych systemów żywnościowych. Jednocześnie wybór żywności jest zachowaniem, którego zrozumienie wymaga uwzględnienia procesów poznawczych, emocjonalnych, motywacyjnych i społecznych. Problematyka ta ma zatem interdyscyplinarny charakter, łącząc perspektywę nauk o żywieniu ze zdrowiem publicznym, psychologią zdrowia i psychologią zachowań konsumenckich.

Cykl obejmuje trzy systematyczne przeglądy literatury oraz badanie empiryczne. Poszczególne publikacje tworzą spójny program badawczy, w którym zakres analizy jest

stopniowo poszerzany. Punktem wyjścia jest identyfikacja i uporządkowanie psychospołecznych determinant wyboru alternatywnych źródeł białka. Kolejne prace uwzględniają znaczenie fizycznego środowiska żywieniowego oraz uwarunkowań geograficznych, natomiast ostatnia publikacja rozszerza zakres analizy o perspektywę systemową, rekonstruuje sposób, w jaki przedstawiciele różnych grup związanych z systemem żywnościowym (m.in. producenci, dietetycy, naukowcy, decydenci i konsumenci) postrzegają powiązania między czynnikami wpływającymi na konsumpcję alternatywnych źródeł białka.

Publikacje składające się na rozprawę ukazały się w bardzo dobrych, uznanych czasopismach naukowych. Świadczy to o wysokim poziomie warsztatu badawczego, umiejętności pracy zgodnie z międzynarodowymi standardami metodologicznymi oraz zdolności przygotowywania publikacji odpowiadających wymaganiom renomowanych periodyków. Cykl potwierdza również kompetencje Doktorantki w zakresie prowadzenia przeglądów systematycznych, integrowania obszernego i zróżnicowanego materiału badawczego, pracy zespołowej oraz współpracy międzynarodowej.

Przeglądy literatury zostały przygotowane zgodnie ze współczesnymi standardami prowadzenia badań przeglądowych i charakteryzują się przejrzystą metodologią, jasno określonymi kryteriami kwalifikacji badań oraz systematyczną analizą zgromadzonego materiału. Każdy z nich porządkuje odmienny obszar szybko rozwijającej się literatury dotyczącej alternatywnych źródeł białka: determinant psychospołecznych, właściwości środowiska żywieniowego oraz uwarunkowań geograficznych. W efekcie publikacje te dostarczają wartościowej syntezy dotychczasowej wiedzy i pozwalają zidentyfikować najważniejsze czynniki oraz luki badawcze wymagające dalszych analiz.

Na szczególne uznanie zasługuje badanie opisane w Zaleśkiewicz, H., i in, (2026). Mapping determinants of alternative protein food intake across 13 European countries: food system stakeholders' perspectives. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 23. Jest ono interesujące zarówno ze względu na skalę, jak i zastosowaną metodologię. Badanie miało charakter międzynarodowy, objęło 13 państw europejskich i zostało przeprowadzone z udziałem przedstawicieli różnych grup interesariuszy systemu żywnościowego. Wykorzystanie metody Group Model Building w czasie warsztatów umożliwiło rekonstrukcję sposobu, w jaki uczestnicy postrzegają

zależności między czynnikami indywidualnymi, społecznymi, rynkowymi, instytucjonalnymi i kulturowymi wpływającymi na konsumpcję alternatywnych źródeł białka. Analiza objęła nie tylko identyfikację elementów systemu, lecz także ich wzajemnych powiązań, znaczenia w strukturze sieci oraz potencjalnych pętli sprzężeń zwrotnych. Badanie to stanowi wartościowe i nowoczesne przedsięwzięcie naukowe. Wymagało znacznych kompetencji organizacyjnych, koordynacyjnych i analitycznych oraz umiejętności współpracy w rozbudowanym zespole międzynarodowym. Dostarcza interesującego obrazu tego, jak interesariusze systemu żywnościowego postrzegają czynniki sprzyjające i utrudniające konsumpcję alternatywnych źródeł białka oraz relacje między tymi czynnikami.

Pomimo pozytywnej oceny wartości naukowej poszczególnych publikacji oraz wysokiej oceny kompetencji badawczych Doktorantki mam wątpliwości dotyczące rozprawy jako całości. Nie odnoszą się one do jakości przeprowadzonych badań ani do zastosowanych rozwiązań metodologicznych, które zostały już pozytywnie zweryfikowane w procesie recenzji wydawniczych. Przedmiotem niniejszej recenzji jest przede wszystkim sposób, w jaki opublikowane prace zostały zintegrowane i przedstawione jako osiągnięcie naukowe w dyscyplinie psychologia.

1. Uwagi do wprowadzenia teoretycznego

We wprowadzeniu Doktorantka odwołuje się do kilku perspektyw teoretycznych, między innymi modelu COM-B, modeli społeczno-ekologicznych, koncepcji środowiska żywieniowego, modelu CICI oraz podejścia systemów złożonych. Dobór tych koncepcji jest uzasadniony przedmiotem badań. Pozwalają one analizować zachowania żywieniowe na różnych poziomach – od procesów psychologicznych jednostki, poprzez wpływ środowiska społecznego i fizycznego, aż po uwarunkowania instytucjonalne i funkcjonowanie całego systemu żywnościowego.

Na końcu części teoretycznej Doktorantka podejmuje próbę zintegrowania tych ujęć, wskazując, że tworzą one wielopoziomową ramę analityczną umożliwiającą badanie determinant wyboru alternatywnych źródeł białka. Jest to wartościowa próba uporządkowania złożonej problematyki i pokazania, że decyzje konsumentów są kształtowane przez czynniki działające na wielu poziomach.

Problemem nie jest więc brak zaplecza teoretycznego ani liczba wykorzystanych modeli, lecz sposób ich połączenia. Integracja przedstawiona przez Doktorantkę ma przede wszystkim charakter opisowy i klasyfikacyjny. Poszczególne modele zostają przypisane do poziomu indywidualnego, środowiskowego lub systemowego, nie prowadzi to jednak do zbudowania jednej spójnej argumentacji teoretycznej wyjaśniającej badane zjawisko.

Nie jest dostatecznie jasno pokazane, dlaczego do wyjaśnienia badanego problemu konieczne było odwołanie się do kilku modeli teoretycznych ani jak wzajemnie uzupełniają się one w interpretacji uzyskanych wyników.

Istotnym brakiem części teoretycznej jest również zbyt skrótowe omówienie samego przedmiotu badań, czyli alternatywnych źródeł białka. We wprowadzeniu zabrakło krótkiej charakterystyki współczesnego rynku tych produktów oraz wyjaśnienia, dlaczego zasadnicza część dotychczasowych badań – podobnie jak przedstawiony cykl publikacji – koncentruje się przede wszystkim na produktach roślinnych i produktach opartych na owadach. Prawdopodobnie wynika to z ich obecnej dostępności rynkowej oraz dominującej pozycji w dotychczasowych badaniach, jednak warto byłoby wyraźnie to zaznaczyć, ponieważ jest to istotna informacja dotycząca przedmiotu badań.

Warto byłoby również omówić różnice między poszczególnymi kategoriami alternatywnych źródeł białka z perspektywy psychologii konsumpcji. Dotychczasowe badania pokazują, że produkty roślinne i produkty oparte na owadach są akceptowane z różnych powodów i wiążą się z odmiennymi barierami oraz motywacjami, co potwierdzają również wyniki pierwszej publikacji wchodzącej w skład przedstawionego cyklu. W przypadku alternatyw roślinnych większe znaczenie miały przekonania prośrodowiskowe, przekonania dotyczące zrównoważonego rozwoju oraz empatia wobec zwierząt. W odniesieniu do produktów opartych na owadach istotniejszą rolę odgrywały natomiast neofobia, postrzegane ryzyko zdrowotne, brak zaufania do technologii, negatywne emocje, ciekawość oraz poszukiwanie nowych doznań. Odmienne były również proponowane kierunki interwencji. Kwestia ta ma znaczenie nie tylko terminologiczne, lecz przede wszystkim teoretyczne, ponieważ od niej zależy możliwość formułowania ogólnych wniosków dotyczących uwarunkowań wyboru alternatywnych źródeł białka.

Najważniejszym elementem, którego zabrakło mi we wprowadzeniu, jest jednoznaczne wskazanie, na czym polega nowość przedstawionego cyklu publikacji. Doktorantka precyzyjnie przedstawia cele poszczególnych badań, obejmujących identyfikację psychospołecznych determinant wyboru alternatywnych źródeł białka, analizę roli środowiska żywieniowego, uwarunkowań geograficznych oraz systemowych determinant tych zachowań. Nie wynika z tego jednak jednoznacznie, co nowego wnosi cały program badań do dotychczasowej wiedzy w obszarze będącym przedmiotem badań.

2. Uwagi do przedstawionych konkluzji

Część zatytułowana „Konkluzje” ma zaledwie około jednej strony. Jest to wyraźnie nieproporcjonalne do zakresu problematyki, liczby publikacji, różnorodności wykorzystanych metod oraz wielopoziomowego i interdyscyplinarnego charakteru programu badawczego. W tak krótkiej konkluzji Doktorantce nie udało się zrealizować najważniejszego zadania autorskiej części rozprawy opartej na publikacjach, jakim jest pokazanie, co wynika z integracji wszystkich prac.

Konkluzja przypomina przede wszystkim najważniejsze ustalenia poszczególnych artykułów. Brakuje natomiast szerszej syntezy wyników. Czytając tę część rozprawy, miałam między innymi następujące pytania:

- czy i jakie wnioski są wspólne dla wszystkich czterech publikacji;
- w jaki sposób wyniki wzajemnie się uzupełniają;
- czy i gdzie występują między nimi rozbieżności;
- które czynniki są wspólne dla różnych rodzajów alternatywnych źródeł białka, a które są specyficzne dla poszczególnych kategorii produktów;
- jaka jest relacja między poziomem indywidualnym, środowiskowym, geograficznym i systemowym.

Konkluzja nie odpowiada zatem na zasadnicze pytanie: co wiadomo dzięki całemu cyklowi, czego nie można byłoby stwierdzić na podstawie każdej publikacji rozpatrywanej oddzielnie?

3. Spójność rozprawy jako osiągnięcia naukowego i jej wkład do dyscypliny

Rozprawa doktorska przygotowana w formie cyklu publikacji nie jest prostą sumą wartości poszczególnych artykułów. Nawet bardzo wysokiej jakości publikacje nie

przesądzać jeszcze o wartości rozprawy jako całości. Decyduje o niej przede wszystkim to, czy tworzą one spójny program badawczy prowadzący do rozwiązania określonego problemu naukowego oraz sformułowania nowych wniosków wykraczających poza ustalenia zawarte w poszczególnych pracach.

Z tego względu autorska część rozprawy pełni rolę znacznie szerszą niż streszczenie opublikowanych artykułów. Jej zadaniem jest zrekonstruowanie logiki całego programu badawczego: wyjaśnienie, dlaczego przeprowadzono właśnie takie badania, jakie pytania prowadziły od jednej publikacji do kolejnej oraz w jaki sposób uzyskane wyniki wzajemnie się uzupełniają, prowadząc do nowego rozumienia badanego zjawiska. To właśnie w tej części powinno zostać wykazane, co wynika z integracji wszystkich publikacji ponad to, co przedstawiono w każdej z nich oddzielnie. Zgodnie ze standardami oceny rozpraw przygotowanych w formie cyklu publikacji, to właśnie autorska synteza powinna wykazać spójność programu badawczego oraz przedstawić oryginalny wkład naukowy wynikający z integracji wszystkich publikacji.

W przypadku rozprawy przedstawionej do oceny w dyscyplinie psychologia szczególnego znaczenia nabiera również określenie jej psychologicznego charakteru. W tym kontekście nie jest dla mnie jasne, czy intencją Autorki było przedstawienie rozprawy przede wszystkim jako osiągnięcia z zakresu psychologii, czy też jako pracy o charakterze interdyscyplinarnym, sytuującej się na pograniczu psychologii, zdrowia publicznego, nauk o żywieniu oraz badań nad systemami żywnościowymi. Interdyscyplinarny charakter rozprawy nie budzi moich zastrzeżeń. Niezależnie jednak od przyjętej perspektywy, autorska część rozprawy powinna jednoznacznie wykazać, jaki wspólny problem naukowy stanowi oś całego programu badawczego, na czym polega jego oryginalne rozwiązanie oraz – skoro rozprawa została przedstawiona do oceny w dyscyplinie psychologia – jakie znaczenie rozwiązanie to ma dla rozwoju wiedzy psychologicznej.

W obecnej wersji rozprawy nie zostało to dostatecznie jasno pokazane. Czytelnik otrzymuje bogaty opis czynników związanych z wyborem alternatywnych źródeł białka, ale nie uzyskuje równie jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, jaki wspólny problem naukowy rozwiązują wszystkie cztery publikacje oraz co nowego wynika z ich integracji. W konsekwencji autorska część rozprawy nie realizuje w pełni swojej najważniejszej funkcji

– nie pokazuje w sposób jednoznaczny, na czym polega oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz dlaczego rozwiązanie to stanowi osiągnięcie w dyscyplinie psychologia.

Podsumowanie

Rozprawa doktorska mgr Hanny Zaleśkiewicz opiera się na starannie przygotowanym, ambitnym i tematycznie spójnym cyklu publikacji. Artykuły zostały opublikowane w bardzo dobrych czasopismach naukowych i świadczą o wysokich kompetencjach badawczych Doktorantki oraz jej umiejętności prowadzenia złożonych projektów naukowych.

Na szczególne uznanie zasługuje ostatnie, oryginalne badanie międzynarodowe, przeprowadzone w trzynastu krajach europejskich z udziałem przedstawicieli różnych grup interesariuszy systemu żywnościowego. Zastosowanie warsztatowej metody wspólnego tworzenia map systemu umożliwiło odtworzenie sposobu, w jaki uczestnicy postrzegają zależności między czynnikami wpływającymi na włączanie alternatywnych źródeł białka do diety. Pozwoliło również na identyfikację powiązań między tymi czynnikami, potencjalnych punktów wpływu oraz pętli sprzężeń zwrotnych.

Przedstawione publikacje wskazują łącznie, że zachowania żywieniowe nie mogą być wyjaśniane wyłącznie przez odwołanie do indywidualnych postaw, przekonań i intencji. Kształtują się one w relacji między procesami poznawczymi, emocjonalnymi, motywacyjnymi i społecznymi a kulturowymi, geograficznymi, środowiskowymi i systemowymi warunkami działania.

Problemem nie jest więc wartość naukowa przedstawionych publikacji, lecz sposób ich zaprezentowania jako rozprawy doktorskiej. Wprowadzenie teoretyczne ma w znacznej mierze charakter opisowy i nie prowadzi do jednoznacznego określenia wspólnego problemu psychologicznego ani nowości całego programu badawczego. Nie wyjaśniono również dostatecznie relacji między przywoływanymi ujęciami teoretycznymi ani tego, w jaki sposób wyniki wszystkich badań prowadzą do ich rozwinięcia, uzupełnienia lub reinterpretacji.

Najpoważniejsze zastrzeżenie dotyczy niewystarczającej integracji całego osiągnięcia. Część zatytułowana „Konkluzje”, ograniczona do około jednej strony, nie pełni w wystarczającym stopniu funkcji autorskiej syntezy rozprawy. Nie przedstawia pogłębionej odpowiedzi na pytanie, co wynika z rozpatrywania wszystkich badań jako jednego programu badawczego ponad ustalenia zawarte w poszczególnych artykułach, ani nie

pokazuje w sposób jednoznaczny, na czym polega oryginalne rozwiązanie problemu naukowego przedstawione w rozprawie oraz jakie znaczenie ma ono dla rozwoju wiedzy psychologicznej.

Moje zastrzeżenia nie odnoszą się do wartości opublikowanych prac, poziomu warsztatu badawczego ani kompetencji naukowych Doktorantki. Dotyczą wyłącznie sposobu przygotowania autorskiej części rozprawy, która nie realizuje w pełni funkcji integrującej cykl publikacji w spójne osiągnięcie naukowe. Uważam jednak, że przedstawiony materiał daje podstawy do usunięcia wskazanych braków. Nie wymaga to zmiany opublikowanych artykułów ani prowadzenia nowych badań. Wymaga jednak przepracowania autorskiej części rozprawy, w szczególności wprowadzenia teoretycznego, oraz przygotowania podsumowania, które pozwoli wykazać spójność programu badawczego i jego oryginalny wkład naukowy do dyscypliny w której prowadzone jest postępowanie.

W związku z powyższym wnoszę o skierowanie rozprawy doktorskiej mgr Hanny Zaleśkiewicz pt. „Psychospołeczne i środowiskowe determinanty spożywania alternatywnych źródeł białka” do poprawy.

W poprawionej wersji rozprawy sugerowałabym rozważenie następujących zmian i uzupełnień:

1. wyjaśnić, na czym polega nowość przedstawionego programu badań;
2. szerzej scharakteryzować kategorię alternatywnych źródeł białka, ze wskazaniem jakie znaczenie mają różnice między nimi dla interpretacji i możliwości uogólniania wyników;
3. przepracować wprowadzenie teoretyczne tak, aby nie ograniczało się ono do opisu kolejnych modeli, lecz przedstawiało argumentację uzasadniającą ich dobór i sposób połączenia;
4. wykazać, co wynika z integracji czterech publikacji ponad ich odrębne ustalenia, z uwzględnieniem podobieństw, różnic i ewentualnych rozbieżności między wynikami;
5. jednoznacznie określić psychologiczny charakter osiągnięcia oraz jego oryginalny wkład do rozwoju wiedzy dotyczącej zachowań związanych z wyborem alternatywnych źródeł białka;

6. wyjaśnić relację między wkładem rozprawy do psychologii a jej znaczeniem dla zdrowia publicznego, nauk o żywieniu;
7. zastąpić obecną krótką konkluzję częścią dyskusyjno-syntetyczną odnoszącą się do całego programu badań.

Dopiero po dokonaniu tych zmian możliwa będzie pełna ocena, czy przedstawiony w rozprawie niewątpliwie wartościowy cykl publikacji tworzy spójne osiągnięcie rozwiązujące oryginalny problem naukowy w dyscyplinie psychologia.

Katarzyna Stasiuk